

О. В. Лаврик

Нарисова творчість Гната Хоткевича 1906–1909 років: проблемно-тематична парадигма

Особистість Гната Хоткевича вражає своєю універсальністю: бандурист, прозаїк, драматург, режисер, організатор театрів, історик та актор, він був водночас і талановитим публіцистом. Найвідомішими є його статті «А ми», «Хто ми і чого нам треба», «Хто я: політичне кредо», «Про політичне становище українського народу» та інші.

Помітне зростання інтересу до особи і творчості письменника свідчить про значущість цієї постаті в історії вітчизняної культури взагалі та письменства зокрема. На сьогодні в Україні існує чимала кількість розвідок, присвячених спадщині митця, окремі з яких зафіксовані у виданнях «Гнат Хоткевич: Бібліографічний покажчик» [2] та «Дивосвіт Г. Хоткевича: аспекти творчої спадщини» [3]. Проте його окремі прозові твори («Життєві аналогії», «Тарас Шевченко»), драматургія («Лихоліття», «Вони», «На залізниці в 1905 році», «Село в 1905 році» та інші), спогади та статті все ще перебувають поза увагою вчених. Протягом останнього десятиліття не отримала належного висвітлення і публіцистика Г. Хоткевича, яка з огляду на суспільну діяльність та мистецькі пошуки письменника становить вагомий частину його літературного доробку.

Мета нашого дослідження полягає у спробі окреслити проблемно-тематичну парадигму нарисової творчості Г. Хоткевича 1906–1909 років. Об'єктом для аналізу були обрані нариси «У свободній країні» (1906), «Троє» (1908), «Перед дверима» (1908) та «Маленькі образки великої справи» (1909), що об'єднані спільною темою показу борсання та пошуків особистості в тенетах трагічної реальності початку ХХ століття.

Головною у зазначених творах стала проблема деформації людини та її світу внаслідок революційної боротьби, яку сам Г. Хоткевич оцінював не однозначно. Так, спогади письменника з часів першої російської революції, які почасти були надруковані в 1926 році [9], а почасти й досі залишаються в архівах, підтверджують те, що їх автор, з одного боку, підтримував збройну боротьбу як шлях до оновлення, а з другого, не міг знайти виправдання небувалій жорстокості. Останнє, на нашу думку, якраз і зумовило тяжіння свідомос-

ті Г. Хоткевича до тих імперативів, які ніколи не підводили, а саме до релігійного осмислення подій. Особливо яскравими в цьому плані залишаються драми письменника «Лихоліття» (1906), «Вони» (1909) та «На залізниці в 1905 році» (1925).

Нариси «У свободній країні», «Троє», «Перед дверима» та «Маленькі образки великої справи» були написані Г. Хоткевичем під час перебування на Західній Україні, куди митець емігрував 1906 року, втікаючи від російського уряду. Специфіка цих творів полягає насамперед у тому, що жанр нарису знаходиться на межі публіцистики і художньої літератури: з публіцистикою його поєднує документалізм та проблемність, із художньою літературою – відповідна система образності та композиції. Таким чином, до основних стилетворчих ознак нарису належать: чітко виражене авторське «я», інтимізація викладу, документальність, типізація героїв, асоціативність, образність та інші [5]. Усі ці ознаки так чи інакше притаманні і творах Г. Хоткевича.

Поштовхом до написання нарису «У свободній країні» стала побачена автором сцена розмови безправного солдата і грубого безцеремонного урядовця. Солдат прийшов на пошту подати телеграму, проте не мав грошей, щоб за неї заплатити, що призвело до образ з боку урядовця. Проте автора найбільше вразило те, що солдат нічого не відповів на таке ставлення до себе, а тільки застидався й густо почервонів, немовби він був безпорадним невільником, а не захисником свободи, своєї «свобідної країни». Почервоніле добре наївне лице, червоні руки – художня деталь, яка передає не так нюанси людського характеру чи ліричного почуття, як сутність соціальних проблем.

Таким чином, головним питанням нарису стало з'ясування того, що ж ми розуміємо під свободою: чи варто з цим словом «єднати безліч інших слів, і понять, і надій, аж до «особистого щастя» включно» [10:177], чи «пора вже тверезими очима глянути на цю найгіршу з обманщиць, таку улесливу й приємну на перший погляд» [10:177]. Відповідь автора однозначна: «Свобода – це, може, найголіше зі слів, хоч і обіцяє багато розкішних убрань;

найгоłodніше зі слів, хоч збирається дати всім їсти, наймізерніше зі слів, хоч увесь світ покаже за своєю спиною» [10:178]. «Геть з романтизмом – і давайте здобувати свободу від свободи!» [10:178], – закликає митець.

Отже, у безіменному образі солдата перед читачем постає символічний образ «раба, що вознісся над рабами», але своєї внутрішньої суті не змінив. У цьому контексті виходимо на складну онтологічну проблему – «звільнення людини до свободи» (а не від рабства), чітко окреслену в праці М. Гайдеггера «Час та буття» [8]. У ній мислитель наголосив, що в процесі звільнення людина відкриває себе та своє життя насамперед особисто для себе, керуючись внутрішньою культурою свободи, відсутність якої не лише оголює рабське начало особистості, а й може призвести до страшних історичних колізій (світові війни, революції, голодомор тощо).

Публіцистичний елемент нарису «У свободній країні» створюється прямими авторськими роздумами з приводу проблеми свободи, що виражається насамперед у формі розповіді від 1-ої особи, адже автор є пасивним учасником події (він став її свідком). Для вираження власних емоцій та для надання тексту більшої діалогічності, Г. Хоткевич використовує риторичні питання та заклики, що переважно розташовані поряд: «Ех, жовняре, жовняре!.. Не прощу я тобі того, що ти почервонів. Дурню ти старий! – хотілося крикнути мені йому. – А скільки ж сот літ ти царя годуєш за дурно?» [10:178].

Продовженням актуалізації зазначеної проблеми стали також нариси «Трое», «Перед дверима» та оповідання «Так мусило бути» (яке, щоправда, Г. Хоткевич також називав нарисом), що становлять єдиний ідейно-тематичний та часовий цикл. Поштовхом до написання цих творів, як зазначав сам письменник, «стало вбивство студентом Львівського університету Мирославом Січинським у квітні 1908 року цісарського намісника Галичини графа А. Потоцького. М. Січинський був засуджений на 20 років ув'язнення, але 1911 року він утік із станіславської в'язниці і виїхав за кордон» [10:524].

Однією із головних у цих творах стала проблема вбивства (ширше – смерті) та роздуми над доцільністю/недоцільністю терористичного акту як явища, що в художньому вирішенні Г. Хоткевича потребує однозначного засудження. Так, у нarisі «Трое», який побудований за принципом «тексту в тексті», молоді люди, прочитавши звістку про страшне вбивство одного із «свідомих українців» –

Марка Каганця, не можуть знайти виправдання цьому злочині, як і багатьом іншим. Контекст твору свідчить, що внутрішній світ героїв не сприймає тієї загальної zdeформованості, яка охопила країну, залишивши поза увагою людину з її матеріальними та духовними проблемами. Кільцеве обрамлення тексту (вір починається і закінчується подібними картинками: кав'ярня – публічне шумне задимлене місце, де «не вільно показувати язик і душу» [10:180]) нагадає замкнуте коло, у яке потрапили не лише герої нарису, а й все населення України, Галичини.

Відчуття безвиході посилюють уведені в контекст твору образи-символи «мученичого походу» нашого народу на «історичну Голгофу», «кривавої жертви», «пролітої крові», «тернового вінця». Зауважимо, що у творчості Г. Хоткевича образ-символ української історичної Голгофи, на яку в муках піднімається наш народ, перед читачем постає у вигляді парадигми еквівалентних, хоча в певному сенсі й різних, значень. З одного боку, це ті «криваві українські дороги» (Сибір, Оренбурзькі степи, береги Північного моря), якими в силу історичних обставин довелося йти нашому народові впродовж багатьох століть, загартовуючи свій характер. У загальному масштабі Голгофа мислиться як шлях, який повинна здолати кожна особистість, кожна нація в процесі свого духовного становлення, прийнявши та оцінивши смерть і воскресіння Ісуса як спокуту за скоєні гріхи. Не випадково, на нашу думку, закінчується нарис саме зверненням когось із трьох молодих чоловіків до Бога: «Боже мій!.. Чиє прокляття зв'язало нас одвіку з цим народом?...» [10:185].

Уперше нарис «Трое» був надрукований у 1908 році в газеті «Рідний край» (від 16 жовтня), а в першому томі «Творів» (1928) Г. Хоткевича передрукований із такою приміткою: «Убивство селянина Каганця було краплею, що переповнила чашу терпіння революційно настроєної молоді. Трое студентів рішили вбити намісника Галичини графа Потоцького. Жеребок випав на Мирослава Січинського» [10:524]. Саме він і став прототипом головного героя у нarisі Г. Хоткевича «Перед дверима», який є безпосереднім продовження попереднього твору. Проте, якщо перший текст («Трое») правомірно віднести до проблемного нарису (постановка, актуалізація проблем убивства, безправності, незахищеності простих людей), то другий («Перед дверима»), на нашу думку, тяжіє до портретного психологічного нарису, оскільки у ньому ав-

тор сфокусував увагу на складній психології юнака, який готується здійснити терористичний акт, а отже, і власне самогубство.

Перед дверима жертви, за якими в символічному розумінні на героя чекає порожнеча й темінь, молодий чоловік за якісь півхвилини глобально переоцінює все, що повинно трапитися. Саме під час екзистенційної ситуації вибору між життям та смертю юнак шляхом амбівалентних почуттів приходить до усвідомлення того, що його вчинок нічого не змінить, покалічивши тільки долі найріднішим людям – матері та сестрам. «Матусю! Коли ми говорили якось про високі чини, про подвиги, я спитав тебе, що б ти сказала, якби твій син пішов на Голгофу, – ти відповіла: «Горда би-м була з нього!» То були горді слова, – а як то гірко-гірко доведеться плакати за них!» [10:188]. Питання життя та смерті заради життя Г. Хоткевич неодноразово піднімав і у своїх прозових та драматичних творах на історичну тематику («Довбуш», «Поніпалек і Туманюк», «Юріштан», «Лихоліття», «Вони» та інші).

В оповіданні «Так мусило бути» (перша назва – «За рідний край») Г. Хоткевич переключив увагу реципієнта на суперечливу психологію дівчини-польки, яка здійснює у Варшаві терористичний акт проти царського намісника. Однак через те, що «тиран» залишається живий, дівчина змушена переховуватися в австрійській частині Галичини. У цей час до неї з'являється чоловік, який «вивертає їй усю душу»: «Хто він такий, – вона й досі не знає. Певно, українець, а може... а може, й поляк» [10:191]. Саме з уст цього, за визначення С. Ткачова, «безнаціонального когось, що приходить до дівчини як місяця, як внутрішній голос сумніву» [7:51], героїня вперше чує негативну оцінку рідної держави – Польщі як символу дволикості та лицемірства.

Героїня твору встає на захист українців і намагається повернути добре ім'я полякам, вбивши намісника. І. Приходько, аналізуючи оповідання Г. Хоткевича «Так мусило бути», назвала його «спробою психологічної мотивації індивідуального терору» [4:116]. Ми вважаємо, що глибинний зміст цього твору має свій символічний початок у Святому Письмі, адже боротьба між Польщею та Україною викликає аналогію з протистоянням між біблійними Каїном та Авелем. Отже, можемо припустити, що перед реципієнтом твору в такий спосіб через символічний код поставав один із вірогідних шляхів вирішення не тільки польського питання в Галичині, а й проблеми

вбивства загалом. Виходячи з цього, мотив доцільності жертви в революційному соціальному просторі у творах Г. Хоткевича має однозначне вирішення: себе вона не виправдовує, позаяк людське життя не можна оцінити аморфними політичними гаслами.

Показово, що зазначені проблеми набули особливої актуальності на початку ХХ століття й для російських мислителів (М. Бердяєва, С. Булгакова, М. Гершензона, П. Струве та інших). Так, М. Бердяєв писав з цього приводу, що «російська інтелігенція була такою, якою її створила російська історія, а в її психологічному укладі відбилися гріхи нашої хворобливої історії, нашої історичної влади та нашої реакції» [1:25]. Натомість П. Струве наголошував, що «в ту боротьбу з історичною російською державністю інтелігенція внесла величезний фанатизм ненависті, вбивчу прямолінійність висновків і ні грама – релігійної ідеї» [6:158].

Продовженням революційної теми у творчості Г. Хоткевича став цикл нарисів «Маленькі образки великої справи», які вперше було надруковано в чернівецькій газеті «Буковина» у 1909 році. Якщо в попередніх творах увага митця була зосереджена на подіях, що відбувалися в Галичині, хоча й асоціювалися з усією Україною, то в «Маленьких образках великої справи» місце дії переноситься на схід України – інший полюс «свобідної країни».

Окремі частини циклу, як кінокадри, монтуються в загальну концептуальну картину, основою якої стає демонічний жах реального буття (відносно спокійне приготування до страйку, кульмінаційно-емоційне піднесення мас, згодом – поразка, що супроводжується загальною апатією, збайдужінням, відчуттям приреченості). Натомість назва твору, вважаємо, містить навмисну нетотожність, невідповідність між гарними гаслами (ідея свободи) та дійсними справами (убивства, духовний занепад, розчарування), які спричинилися до ще більшого ув'язнення людини. Жертва українського народу в ході революції виявилася марною, оскільки її не прийняв навіть Бог, що розкривається в символічній картині страти через повішання молодого хлопця, якого кат змушений задушити руками, бо «тріснула бичівка» («Казнь»).

Аналізовані нариси Г. Хоткевича спираються на конкретні життєві факти, які, проте, цікавлять нарисовця насамперед як прояв чогось більш загального і типового. Невипадково жоден із героїв нарисів Г. Хоткевича не має імені: «У свободній країні» головними дійови-

ми особами є солдат та урядовець, у нарисі «Трое» – троє молодих чоловіків, у нарисі «Перед дверима» – молодий юнак, у «Маленьких образках великої справи» – «товпа», робітники, кат, хлопець тощо. Таким чином автор створював узагальнені збірні образи, виділяючи в них типові риси (невпевненість, залежність, збентеженість, відчай та інші).

Нариси «У свободній країні» та «Маленькі образки великої справи» дозволяють вийти на ще одну рису публіцистичних текстів Г. Хоткевича – їх асоціативність, коли певне явище чи подію автор зіставляє з іншими, що відбулися у зовсім іншому місці та в інший час.

Отже, роздумуючи над колізіями української історії, Г. Хоткевич через неповторно-індивідуальне виходив на загальнолюдський рівень (мотиви страждання, болю, недосконалості світу). Аналіз нарисів письменника засвідчив кардинальну зміну поглядів митця

на збройну боротьбу, в якій Г. Хоткевич на початку першої російської революції особисто брав активну участь. Її трагічні наслідки змусили автора визнати, що історія йде зовсім не тим шляхом, у кінці якого він бачив торжество християнської істини. Це обумовило загострення у творчості Г. Хоткевича низки онтологічних питань (про цінність життя й смерті, смисл помсти й християнського всепрощення, про виправдання чи засудження збройної боротьби, про шляхи наближення до Бога, врешті – про загальний трагізм людського існування), які розкривалися крізь призму відтворення екзистенційного межового стану людського буття. Послідовне підтвердження цього знаходимо не лише в драматичних та прозових творах Г. Хоткевича, але і в численних його виступах та статтях, які потребують окремого дослідження.

Література

1. Бердяев Н. *Философская истина и интеллигентская правда* // Вьхи: Сборник статей о русской интеллигенции. – Свердловск, 1991. – С. 6–25.
2. Гнат Хоткевич 1877–1938: Бібліографічний покажчик. – Х., 1994.
3. Дивосвіт Гната Хоткевича: аспекти творчої спадщини: Матеріали науково-практичної конференції «Творча спадщина Г. Хоткевича», присвяченої 120-річчю від дня народження Г. Хоткевича. Харків, грудень, 1997 / Упор. і ред. М. Черемський. – Х., 1998.
4. Приходько І. Гнат Хоткевич // Приходько І. Творчі портрети українських письменників ХХ ст. – Хмельницьк, 1993. – С. 94–117.

5. Смелькова З., Ассуирова Л., Савова М., Сальникова О. *Риторические основы журналистики. Работа над жанрами газеты: Учебное пособие.* – М., 2003.
6. Струве П. *Интеллигенция и революция* // Вьхи: Сборник статей о русской интеллигенции. – Свердловск, 1991. – С. 148–165.
7. Ткачов С. *Польське питання у творчості Гната Хоткевича* // Мандрівець. – 1996. – № 4–5. – С. 50–53.
8. Хайдеггер М. *Время и бытие* / Сост. В. Бибахина. – М., 1993.
9. Хоткевич Г. *Спомини з революції 1905 року.* – Х., 1926.
10. Хоткевич Г. *Твори: У 2-х т.* – К., 1966. – Т.1.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются проблемно-тематические особенности очерков Г. Хоткевича 1906–1909 годов «В свободной стране», «Трое», «Перед дверью», «Маленькие зарисовки большого дела».

SUMMARY

The article deals with peculiarities of problems and themes in H. Khotkevych's sketches of 1906–1909 years «In Free Country», «Three», «Before Door», «Small sketches of the great affair».